

พืชกระท่อม

สาวิตรี อัจฉนาภักดิ์ชัย¹ สมสมร ชิตตระการ² ดาริกา ไสวาม¹

¹หน่วยระบาดวิทยา คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
²ภาควิชาเภสัชวิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

พืชกระท่อมคืออะไร?

พืชกระท่อม (*Mitragyna speciosa* Korth.) เป็นไม้นึ่งต้นที่เป็นพืชถิ่นพบในบริเวณแถบเอเชีย-ตะวันออกเฉียงใต้ ขอบขึ้นในบริเวณป่าดิบชื้นริมลำธาร ในประเทศไทยพบมากในภาคใต้ โดยชาวบ้านปลูกภายในบริเวณบ้าน ในร่องสวนหรือทุ่งนา นอกจากนี้ยังพบได้ในภาคกลาง เช่น จังหวัดปทุมธานี นนทบุรี และฉะเชิงเทรา เป็นต้น ใบกระท่อมมีชื่อเรียกตามภาษาถิ่นในประเทศไทยหลายชื่อ เช่น อีถ่าง ท่อม กระท่อมโคก คอยโคน และจากการสำรวจคุณภาพชีวิตและสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนเพื่อประมาณการจำนวนประชากรที่เกี่ยวข้องกับสารเสพติด พ.ศ. 2554 ซึ่งสำรวจประสบการณ์ใช้สารเสพติดชนิดต่างๆ ในประชากรอายุ 12-65 ปีทั่วประเทศพบว่า ใบกระท่อมเป็นสารเสพติดที่มีจำนวนผู้ใช้ในปัจจุบันมากที่สุด และใช้สูงสุดในภาคใต้

ชาวบ้านใช้กระท่อมกันอย่างไร?

ชาวบ้านในภาคใต้เคี้ยวใบกระท่อมมาตั้งแต่ดั้งเดิม โดยใช้เป็นตัวกระตุ้นเพื่อช่วยในการทำงานให้คงทนมากขึ้น ไซเป็นเครื่องเสริมแรงเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน ทำนา ทำสวน ประมง ไซเป็นยารักษาโรค เช่น รักษาอาการไอ ท้องร่วง และไซเป็นยารักษาโรคเบาหวาน ใช้ในการสังสรรค์กับเพื่อนๆ เป็นของขบเคี้ยวระหว่างเพื่อนฝูง และเป็นของกินเพื่อต้อนรับแขกที่มาเยือน และใช้ในกิจกรรมทางศิลปวัฒนธรรม ทั้งในการแสดงพื้นเมือง เช่น หนังตะลุง การเล่นกีฬาพื้นบ้าน เช่น ขนวัว ขนไก่ เป็นต้น และบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น iva บรรพบุรุษ หรือใช้บนบานศาลกล่าวกับวิญญาณหรือเทพยดา กระท่อมจึงเป็นพืชที่แสดงบทบาทหน้าที่ทางสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นภาคใต้อย่างชัดเจน

การศึกษาคุณสมบัติทางเภสัชวิทยาของพืชกระท่อม

จากการศึกษาในประเทศไทยและต่างประเทศ พบว่า ในพืชกระท่อมมีสารอัลคาลอยด์อยู่มากกว่า 25 ชนิด สารหลักได้แก่มีตราภัยนิน ซึ่งออกฤทธิ์กระตุ้นประสาท และ 7-hydroxymitragynine ออกฤทธิ์กดประสาท เมื่อใช้ในปริมาณมากจะมีฤทธิ์เหมือนฝิ่น แต่ถ้าใช้ในปริมาณน้อย จะมีฤทธิ์คล้ายใบโคคา ในใบกระท่อม 20 ใบ จะสกัดได้สารมีตราภัยนิน ประมาณ 17 มิลลิกรัม เมื่อเคี้ยวกระท่อม 2-3 ใบ หรือประมาณ 650-1300 มิลลิกรัม จะทำให้เส้นเลือดขยายตัว และช่วยให้ทำงานได้มากขึ้น

ฤทธิ์ระงับปวด มีตราภัยนินออกฤทธิ์คล้ายกับสารฝิ่นที่ระบบประสาทส่วนกลางทำให้การรับรู้ ความรู้สึกเจ็บปวดลดลง และสารสำคัญอีกชนิดในใบกระท่อมคือ 7-ไฮดรอกซีมีตราภัยนิน มีฤทธิ์ระงับปวดดีกว่ามอร์ฟิน และอาการข้างเคียงที่ทำให้เกิดอาการท้องผูกน้อยกว่าผลที่เกิดจากมอร์ฟิน นอกจากนี้ยังมีการศึกษาในหนูทดลองที่พบว่ากระท่อมมีฤทธิ์คล้ายยารักษาอาการซึมเศร้า

ผลต่อระบบทางเดินอาหาร มีตราภัยนินลดการหดตัวของลำไส้เล็กส่วนต้น (ileum) โดยมีความแรงน้อยกว่ามอร์ฟิน 10 เท่า สารสกัดใบกระท่อมลดอัตราการเคลื่อนที่ของอาหารในลำไส้เล็กโดยเฉพาะจะชัดเจนเมื่อให้ยาแบบครั้งเดียว แต่เมื่อให้สารสกัดใบกระท่อมเป็นระยะเวลานาน 15-30 วัน พบว่าจะไม่ลดอัตราการเคลื่อนที่ของอาหารในลำไส้เล็ก ซึ่งแสดงว่าเมื่อมีการให้สารสกัดใบกระท่อมเป็นระยะเวลานาน ระบบทางเดินอาหารจะมีการปรับตัวหรืออาจเกิดภาวะทนยา (tolerance) และสารสกัดใบกระท่อมใช้รักษาอาการท้องเสียได้ดีใกล้เคียงกับยามาตรฐาน

ผลต่อความอยากอาหาร การให้สารสกัดจากใบกระท่อมจะลดปริมาณอาหารและน้ำที่บริโภค และเมื่อใช้เป็นเวลานานพบว่าน้ำหนักตัวลดลง

ผลต่อระดับน้ำตาลในเลือด สารสกัดน้ำ สารสกัดเมทานอลจากใบกระท่อม สารสกัดอัลคาลอยด์ในใบกระท่อม รวมถึง มีตราภัยนินเพิ่มอัตราการนำกลูโคสเข้าสู่เซลล์กล้ามเนื้อ ซึ่งตรงกับตำรับแพทย์พื้นบ้านที่ใช้ใบกระท่อมรักษาโรคเบาหวาน

พิษภัย..... จากการใช้กระท่อม

ผู้ที่ใช้พืชกระท่อมส่วนใหญ่มักเคยมีอาการ 'เมา' กระท่อมเมื่อใช้เป็นครั้งแรก หรือเคี้ยวใบกระท่อมในปริมาณที่มากติดต่อกัน เมื่อกินกระท่อมในขณะที่ท้องว่าง หรือใช้กระท่อมชนิดที่ทำให้เมาอาการเมากระท่อมได้แก่ แขนขาอ่อนแรง เดินไม่ไหว หน้าแดงชาและตึง หูร้อน อื้อและชา ง่วง ซึม ลิ้นชา ตาลาย พร่ามัว มึนหัว ปวดหัว อ่อนเพลีย คลื่นไส้ พะอืดพะอม บางรายมีอาการหนักถึงขั้นเวียนหัวและอาเจียน มีอัสมัน ตัวสั่น แขนขาอ่อน ปวดปัสสาวะอุจจาระแต่ไม่ถ่าย ร้อนไปทั้งตัว เหงื่อออก อาการเหล่านี้จะหายไปเองภายใน 5-10 นาที บางคนมีอาการเมามาก ต้องนอนพักทั้งวัน ส่วนใหญ่ผู้ใช้จะมีวิธีการรักษาอาการดังกล่าวด้วยตนเอง เช่น นิ่งหรือนอนพัก ไปทำงานให้เหงื่อออก หรือไปอาบน้ำเย็น กินน้ำเย็น กินผลไม้เปรี้ยว กินข้าว เป็นต้น

มิดรากัยนีนมีคุณสมบัติในการลดการหลั่งกรดในกระเพาะอาหารทำให้ความอยากอาหารลดลง จึงอาจพบผลข้างเคียงหลังการใช้ คือ อาการเบื่ออาหารและน้ำหนักลดได้ (แต่ชาวบ้านเชื่อว่าการกินกระท่อมในแต่ละครั้งต้องดื่มน้ำตามในปริมาณมากเพราะกระท่อมมีรสขมเผื่อน และช่วยให้ไม่มีอาการท้องผูก เมื่อดื่มน้ำมากจึงไม่อยากกินอาหาร) อาการที่ยังหาเหตุผลมาอธิบายไม่ได้คืออาการกลัวฝนของคนที่ใช้กระท่อมเป็นประจำและใช้มาไม่ต่ำกว่า 10 ปีขึ้นไป ในปัจจุบันการใช้พืชกระท่อมได้ถูกเปลี่ยนรูปแบบไป โดยใบกระท่อมได้กลายเป็นสารเสพติดที่มีราคา เพราะมีความต้องการในตลาดสูง ใบกระท่อมถูกแปรรูปเป็นกระท่อมผง กระท่อมตากแห้ง หรือนำน้ำต้มใบกระท่อมไปผสมกับสารอื่น จนกลายเป็นสารเสพติดชนิดใหม่ที่มีอันตราย ซึ่งรู้จักกันในชื่อว่า 4x100 วัตถุประสงค์ในการใช้รวมทั้งกลุ่มผู้ใช้ได้ถูกเปลี่ยนไปจากเดิม กลายเป็นกลุ่มวัยรุ่น ซึ่งใช้เพื่อความสนุกสนาน คึกคะนอง สิ่งตามมาคือ ปัญหาอาชญากรรม เช่น การลักขโมย การค้ากระท่อม การรวมกลุ่มเพื่อทำพฤติกรรมเสี่ยงหรือผิดกฎหมาย

ผลต่อกล้ามเนื้อลาย ทั้งสารสกัดจากใบกระท่อมและมิดรากัยนีน ทำให้กล้ามเนื้อลายคลายตัว ซึ่งอาจทำให้ลดอาการปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ

ความเป็นพิษ เมื่อให้สารสกัดเมทานอลจากใบกระท่อมแบบเฉียบพลัน ในขนาด 4.90 กรัม/กิโลกรัม หรือสารสกัดอัลคาลอยด์ในขนาด 173.20 มิลลิกรัม/กิโลกรัม จะทำให้สัตว์ทดลองตายไป 50% (LD₅₀) การให้สารสกัดเมทานอลจากใบกระท่อมในขนาดสูงทำให้ความดันเลือดสูงขึ้นใน 1 ชั่วโมงแรกหลังจากการให้สารสกัด และเอนไซม์ในตับ ไตรกลีเซอไรด์ โคลเลสเตอรอลสูงขึ้น ส่วนสารสกัดในขนาดสูง 1,000 มิลลิกรัม/กิโลกรัม ทำให้ creatinine สูงขึ้นซึ่งอาจเป็นพิษต่อไต แต่ไม่มีผลต่อน้ำหนักตัว ปริมาณอาหารและน้ำที่บริโภค หรือค่าต่างๆ ทางโลหิตวิทยา ส่วนการให้สารสกัดพืชกระท่อมแบบเรื้อรังไม่ได้ก่อให้เกิดอาการพิษที่เด่นชัดในหนูขาว ดังนั้นถ้าบริโภคพืชกระท่อมในขนาดปกติ ความเป็นพิษที่เกิดขึ้นจะน้อย

กระท่อม ใช้ทดแทนสารเสพติด ชนิดอื่นได้หรือไม่

ยังไม่มีหลักฐานทางวิทยาศาสตร์มากเพียงพอที่จะสรุปได้ว่ากระท่อมสามารถใช้เป็นยารักษาผู้ที่ติดยาบ้า เฮโรอีน หรือสารเสพติดตัวอื่นได้หรือไม่ มีเพียงข้อมูลรายกรณีว่ามีผู้ใช้สารเสพติดชนิดอื่น เช่น สุรา ยาบ้า เฮโรอีน เมื่อเปลี่ยนมาใช้กระท่อมแทน ทำให้เลิกใช้สุรา ยาบ้า หรือเฮโรอีนได้ อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน กระท่อมมีสถานะเป็น "สารเสพติด" ด้วยตัวมันเอง และผู้ที่ติดสารเสพติดชนิดหนึ่ง มักไม่นิยมเปลี่ยนไปใช้สารชนิดอื่น หากยังสามารถหาสารชนิดเดิมได้

ในประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศแถบยุโรป พืชกระท่อมไม่จัดเป็นสารเสพติดที่ผิดกฎหมาย จึงมีการซื้อขายพืชกระท่อมผ่านทางอินเทอร์เน็ต และพบว่ามีการขายในประเทศญี่ปุ่น มีรายงานการใช้พืชกระท่อมเพื่อใช้ทดแทนการติดสารฝิ่น ใช้เพื่อป้องกันอาการถอนยาจากแอลกอฮอล์ หรือเพื่อผ่อนคลาย ลดความวิตกกังวล และบรรเทาปวด

ทำไมจึงบอกว่า พืชกระท่อมเป็นสารเสพติด

ผู้ใช้พืชกระท่อมมีพฤติกรรมการใช้ และอาการที่สอดคล้องกับหลักเกณฑ์สากลในการวินิจฉัยภาวะติดสารเสพติด

- มีความต้องการใช้อย่างรุนแรง เวลาไปไหนต้องพกพากระท่อมติดไปด้วย ถ้าไม่มีกระท่อมไม่ยอมไปไหนเลยและทำงานไม่ได้กังวลใจเสมอว่าจะหากระท่อมจากที่ไหนมาใช้
- ไม่สามารถควบคุมพฤติกรรมการใช้ เคยพยายามเลิกใช้กระท่อมแต่ไม่สำเร็จ ควบคุมตัวเองยากมากที่จะไม่ใช้กระท่อม

- เมื่อลดปริมาณหรือหยุดใช้มีอาการถอนยา (withdrawal)
- มีอาการดื้อต่อฤทธิ์ของพืชกระท่อม (tolerance) ทำให้ต้องใช้ในปริมาณมากขึ้นจึงได้ฤทธิ์เท่าเดิม
- มีความหมกมุ่นกับการใช้กระท่อม ต้องหากระท่อมมาเคี้ยวให้ได้ทุกวัน บางคนต้องมียากระท่อมอยู่ในปากตลอดเวลา

อาการถอนยา หรือ ขาดพืชกระท่อม เป็นอย่างไร

- มีความอยากใช้อย่างรุนแรง และเหนื่อยล้าอ่อนเพลีย ไม่มีเรี่ยวแรงทำงาน
- ปวดกล้ามเนื้อ ปวดกระดูก เจ็บในข้อ ปวดหลัง กล้ามเนื้อกระดูก นอนไม่หลับ ซึ่งเป็นอาการที่ทรมานและทำให้ผู้ที่พยายามเลิกใช้ทนไม่ไหว และกลับมาใช้กระท่อมต่อไป
- โมโหง่าย อารมณ์เสียบ่อย เครียด วิตกกังวล หงุดหงิด ไม่สบายใจ ภาวะถอนหายใจ ซึมเศร้า
- อาการทางระบบประสาทอัตโนมัติ ครั่นเนื้อครั่นตัว หนาวสั่น ง่วง ทาน น้ำมูก น้ำตาไหล น้ำลายเหนียว เบื่ออาหาร

บทสรุป

พืชกระท่อมเป็นพืชถิ่นที่มีการใช้มานาน ถ้าพิจารณาการใช้แบบดั้งเดิมจะเห็นได้ว่าพืชกระท่อมมีประโยชน์มากกว่าโทษ และฤทธิ์ในการเป็นสารเสพติดจะน้อยกว่าและทำให้เกิดโทษน้อยกว่าสารเสพติดชนิดอื่นมาก หรือรวมทั้งสารเสพติดที่ไม่ผิดกฎหมาย เช่น แอลกอฮอล์ และบุหรี่ ส่วนรูปแบบการใช้ที่เปลี่ยนไปจากเดิม ควรจะต้องพิจารณาที่ส่วนผสม/สารที่ใช้ มากกว่าจะพิจารณาว่าเป็นผลของกระท่อมเพียงอย่างเดียว หรือ การพิจารณาตัดหรือทำลายต้นกระท่อมเป็นผลมาจากเรื่องของการเมือง และความมั่นคง โดยไม่ได้ใช้เหตุผลของทางด้านวิทยาศาสตร์สุขภาพเข้ามาเกี่ยวข้อง ในต่างประเทศมีการวิจัยใช้แอลคาลอยด์ในใบกระท่อมเพื่อพัฒนาเป็นยาระงับปวด เพราะมีฤทธิ์ระงับปวดแรงกว่ามอร์ฟินหลายเท่า นอกจากนี้ยังมีฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาอีกมาก รวมทั้งสามารถใช้ทดแทนในผู้ที่เสพยาเสพติดชนิดอื่น

จากการศึกษาผลกระทบของผู้ใช้พืชกระท่อม พบว่า ผู้ใช้กระท่อมส่วนใหญ่ยังคงมีสุขภาพแข็งแรงดี พบการเจ็บป่วยเรื้อรังในกลุ่มผู้ใช้พืชกระท่อมแบบพื้นบ้านน้อยกว่ากลุ่มที่ไม่เคยใช้พืชกระท่อมเลย โดยเฉพาะโรคเบาหวาน ไม่พบปัญหาสุขภาพจิต ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ ครอบครัวและปัญหาในชุมชน ข้อมูลจากโรงพยาบาลชุมชนในพื้นที่ศึกษาไม่พบสาเหตุการตายจากการใช้กระท่อม อย่างไรก็ตามผู้ใช้กระท่อมส่วนใหญ่ยังคงใช้เพื่อการทำงาน เมื่อกินแล้วจะมีแรงทำงานมากขึ้น บางครั้งอาจทำงานเกินกำลังในระยะเวลานาน ซึ่งอาจส่งผลต่อสุขภาพในระยะยาวเมื่ออายุมากขึ้น

